

Hitit Arşivlerinde Kizzuwatna Kökenli “Tanrıları Çağırma Ritüelleri”

“Rituals for Evoking Gods” of Kizzuwatna Origin in the
Archives of Hittite

Esmâ REYHAN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 18 Şubat 2016
Kabul: 27 Temmuz 2016

Article Info

Received: February 18, 2016
Accepted: July 27, 2016

Özet

Boğazköy/Hattuša ve Ortaköy/Şapinuwa arşivlerinde Kizzuwatna kökenli ritüeller geniş bir yer tutmaktadır. Bunlardan, “Tanrıları Çağırma Ritüelleri”, çeşitli sebeplerden dolayı bir ülkeyi, kenti ya da tapınağı terk ettiği düşünülen tanrıları geri döndürmek amacıyla yapılan ritüellerdir. Hattuša ve Şapinuwa arşivlerinde bu amaçla düzenlenmiş pek çok ritüel metin bulunmaktadır. Hazırlanan kurban malzemeleri vasıtasıyla tanrıların çağırılması konusunu içeren ritüellerin kökeni Hurri-Luwi ortak yaşamının görüldüğü Kizzuwatna’dır. Söz konusu ritüellerde her iki topluma ait pek çok ortak nokta görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Arınma Ritüelleri, ANA KASKAL^(MEŠ) huittiya- “yollara çağırma”, Kuş Kurbanı, Kurban Terimleri, Kurban Çukurları, Şapinuwa, Hattuša.

Abstract

Rituals of Kizzuwatna origin occupy a significant place in the archives of Boğazköy/ Hattuša and Ortaköy/Şapinuwa. “Rituals for Evoking Gods” are the ones intended to turn back the gods that are thought to have left a country, city or temple for various reasons. There are a lot of ritual texts arranged for his purpose in the archives of Boğazköy/Hattuša and Ortaköy/Şapinuwa. The origin of rituals concerned with the act of turning back the gods by means of the prepared materials of sacrifice dates back to Kizzuwatna, where Hurri-Luwi common life was observed. It is possible to see a lot of common elements of both communities.

---

* Doç. Dr., G.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. esmareyhan@gazi.edu.tr

Key Words: *Purification rituals, ANA KASKAL^(MEŠ) huittiia- “calling to the paths”, bird sacrifice, sacrifice terms, sacrifice pits, Šapinuwa, Hattuša.*

1.1 Tanrıları Çağırma Ritüelleri

Hititler, karşılaştıkları sorunların sebebini öfkelenen bir tanrının ülkeyi/kenti/tapınağı terk etmesiyle açıklamışlardır. Tanrıda oluşan öfke ve kinin nedenini ise büyüsel kirlenmeye bağlamışlardır. Tanrının bu kirlilikten arındırılmaması halinde hastalık, salgın, kıtlık, kuraklık, ev içinde kan, lanet, gözyaşı gibi istenmeyen pek çok durumun ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Hatti kökenli “Kaybolan Tanrı Telipinu” mitosu, bu durumu özetleyen bir örnektir.¹ Mitos, ortaldan kaybolan, kaybolurken de bolluğu, bereketi, ülkede iyi olan her şeyi beraberinde götüren tanrının bulunup geri getirilmesi üzerine kurulmuştur. Onun gidişi ile ülkenin içine düştüğü durum çeşitli benzetmelerle anlatılmaya çalışılmıştır:

“Tanrı Telipinu öfke nöbetine tutulmuştur...O, (aceleyle) sağ ayakkabısını sol ayağına ve sol ayakkabısını sağ ayağına giydi. (ve ülkesini terk etti, onun gidişiyle) pencereleri sis tuttu (doldurdu), evi duman tuttu (doldurdu), ocaktaki odunlar boğuldu, altardaki tanrılar boğuldu, ağıldaki koyunlar boğuldu, ahırdaki sığırlar boğuldu, koyun kuzusunu reddetti, inek buzağısını reddetti, Telipinu çekip gitti, tohumların ve hayvanların doğurganlığını, verimliliğini, gelişmesini, bereketliliğini ve bolluğunu (da) bozkıra ve çayıra götürdü.”

Tanrının uzaklara gitme nedeninin papratar (kirlilik) olduğu, çeşitli ritüel metinlerde açık bir şekilde ifade edilmektedir.

KBo 23.1 I 19-22

19 DINGIR^{LUM} ku-e-da-ni ku-e-da-ni pa-ap-ra-an-ni pí-ra-an

20 ar-ha pí-d-da-it-ta nu-uš-ši ma-a-an ne-pí-ši

21 pa-it-ta ma-a-an-kán HUR.SAG-i pa-it-ta

22 ma-a-an-ša-an a-ru-ni pa-it-ta ma-a-an-kán VII KASKAL^{MEŠ} pa-it-ta .

....

19 Tanrı kirlilik (papratar) yüzünden

20 uzağa kaçtı ve eğer gökyüzüne

21 gittiyse, eğer dağa gittiyse,

¹ Reyhan, (2012) s.245-259.

22 eğer denize gittiyse, eğer yedi yola gittiyse . . . . .

Tanrı, kirlilik yüzünden çok uzaklara gitmiştir. Tanrının geri dönmesi için bu kirlilikten arınması gerekmektedir.

Kirlilik, “büyü, lanet, beddua, kötü dil, cinayet, ölümlere dokunma, kirletilmiş gıdalardan yeme, yalandan yemin etme, tanrıları kızdırma vb.” gibi eylemlerle ortaya çıkmakta; “tanrıların ülkeyi/kenti/tapınağı terk etmesi, çeşitli hastalıklar, salgın, hasadın verimsizliği, ordunun başarısızlığı, aile içinde geçimsizlik vb.” gibi çeşitli istenmeyen durumlara yol açmakta; “arınma ritüelleri” ile bertaraf edilebilmektedir.

“Tanrıyı geri döndürme ritüelleri” aynı zamanda, kaybolan tanrıyı öfke ve kinden kurtarmak için yapılan bir “**arınma/arındırma ritüeli**”dir. Tanrıda oluşan “hiddet, öfke, kin ve diğer olumsuz duygular” büyüsel bir kirlenme olarak kabul edilmekte ve onun bu kirlilikten arındırılması için çeşitli büyü yöntemleri uygulanmaktadır.

Tanrı öfkesinden kurtulursa, yani arınırsa bu çağrıya cevap verecek ve ancak o zaman geri dönecektir. Tanrıyı geri döndürme ritüellerini gerçekleştirecek kişiler, kirliliğin yarattığı sonuçlardan kurtulmak için öncelikle tanrının nereye gittiğini tespit etmek zorundadır. Kaybolan tanrı, dağda, denizde, gökyüzünde ya da herhangi bir düşman ülkesinde bulunabilmektedir. Tanrının üzerindeki kirliliği, bir daha geri dönmek üzere yeraltının derinliklerine gönderecek olan yeraltı tanrıları da ayrıca memnun etmek gerekmektedir.

Birçok versiyona sahip olan ve tanrının geri döndürülmesi için yapılan ritüel uygulamalarını içeren “Kaybolan Tanrı Telepinu Mitosu”ndan² farklı olarak; Hitit çiviyazılı arşivlerinde, tanrıları çağırma amaçlı olarak hazırlanmış ve “ANA KASKAL^(MEŞ) huittiya- “yollara çekmek/çağırma” ifadesi ile formüle edilmiş birçok ritüel metin bulunmuştur. Özellikle kader tanrıları ve ana tanrıçalar (MAH ve Gulšeš tanrıları ile “Zukki ve Anzili”nin) ile sedir tanrılarının (DINGIR^{MEŞ} LÚ^{MEŞ} GIŞERIN-aş) çağırılmaları için yapılan iki büyük ritüel³, çağırma ritüellerinin (Evokationsrituale) uygulanışı hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu ritüeller, genel olarak benzer bir şema doğrultusunda uygulanmaktadır:

²CTH 324; Hititçe çiviyazılı belgeler arasında, Kaybolan Tanrı Telepinu’dan başka, birçok tanrının kayboluşu ile ilgili mitoslar mevcuttur: Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrısı, Hannahanna, Kraliçe Ašmunikal’in Fırtına Tanrısı, Kraliçe Harapšili’nin Fırtına Tanrısı, Katip Pirwa’nın Fırtına Tanrısı, Kuliwišna Kentinin Fırtına Tanrısı, Anzili ve Zukki, Tanrıça Inara, kaybolan tanrılardandır. Bkz. Karauğuz, (2005).

³Çalışmamızda kullanılan bu iki metne ait tercüme, Haas-Wilhelm, (1974) s.143 vd.’ndan alınmıştır.

1. Tanrı ya da tanrıçaları çağırma, ritüellerin icracısı olan LÚAZU⁴, LÚpatili⁵, LÚpurapši⁶ gibi görevliler tarafından yapılmaktadır;

KUB 15.34 I 1-3

1 ma-a-an LÚ.MEŠ AZU DINGIR^(MEŠ) IŠ-TU [VII]I? KASKAL^{MEŠ} [ú-el-l]u?-u-ua-az

HUR.SAG^{MEŠ} İD^{MEŠ}

2 a-ru-na-az TÚL^{MEŠ}-az pa-ah-hu-e-na-az [ne-p]í-ša-az ták-na-a-az

3 hu-it-ti-ia-an-zi . . . . .

1 Büyücü rahip, tanrıları se[kiz]? yoldan, çayırdan, dağlardan, ırmaklardan

2 denizden, su kaynaklarından, ateşten, gökyüzünden, yeryüzünden

3 çektiğinde (çağırdığında) . . . . .

2. Ritüel için çok miktarda ve çeşitte kurban malzemeleri sıralanmaktadır;

Kurban malzemelerini;

GIŠPÈŠ “incir (ağacı)”⁷, GIŠSE₂₀-ER-DUM “zeytin ağacı”⁸, galaktar⁹ ve parhuena¹⁰, GIŠšamma “susam”¹¹, GIŠGEŠTIN “üzüm asması, şarap”¹², DIM₄ ”malt”¹³, BAPPIR “bira için bir bahar, bira ekmeği”¹⁴, ZÍZ “ kızılca buğday”¹⁵, LÁL “bal”¹⁶, İ.NUN ”eritilmiş tereyağı”¹⁷, İ.DÜG.GA “güzel kokulu ince bir yağ”¹⁸, gibi teskin eden, rahatlatan ve aynı zamanda tanrıları

⁴Daddi (1982) s.290; HZL 142 “kahin, bakıcı, sihirbaz”.

⁵Daddi, (1982) s.253; HW 166 “bir rahip”.

⁶Daddi, (1982) s.255 “bir rahip”; HW 173 “bir kült görevlisi”.

⁷HZL 195.

⁸HZL 144.

⁹HW 95.

¹⁰Ertem, (1987) s.25’e göre parhuena-, ekmeği yapılan, diğer tahıl bitkilerine benzeyen, buğday ya da arpa cinsinden bir bitki olmalıdır; CHD (P) (1994), s.148-150 “parhuena-, parhuina- bir tahıl çeşidi”.

¹¹Ertem, (1987) s.1-4.; Ünal, (2007), s.595 “GIŠšamma- /šamama- = GIŠİ bir yağ bitkisi, susam”.

¹²HZL 153.

¹³HZL 221.

¹⁴HZL 168; Ünal, (2007) s.85.

¹⁵HZL 213.

¹⁶HZL 173.

¹⁷HZL 107, 127.

¹⁸HZL 259.

cezbeden **“büyü malzemeleri”** ve haranaš/Á^{MUŠEN} pattar “kartal kanadı/tüyü”¹⁹ partawar “kanat, kuş tüyü”²⁰, pattar ”kanat, kuş tüyü”²¹; SÍG “yün”²², SÍG^{huttulli}²³, SÍG^{kišri}²⁴, SÍG ZA.GÌN “mavi yün”²⁵, SÍG.SA₅, “kırmızı yün”²⁶, TÚG^{kureššar} “başlık”²⁷, TÚG.BABBAR “beyaz elbise”²⁸ gibi tanrıları çekme işleminde kullanılan çeşitli yünler, kumaşlar, ipler ya da bir koyundan kopartılmış bir tutam yün gibi **“çekme malzemeleri”** olarak sınıflandırmak mümkündür.

“MAH ve Gulšeš tanrıları ile Anzili ve Zukki ritüeli”nde sunu masalarının üzeri çok çeşitli malzemelerle hazırlanmış, bu hazırlıkların ise eskiden düzenlenmiş bir tablete göre yapıldığı belirtilmiştir.

KUB 15.31 I 10-12

10 A-NA I GÍŠ^{ir}-hu-i-ma-aš-ša-an kat-ta-an ki-iš-ša-an ha-an-da-an
 11 nu-kán ki-i ha-an-da-a-u-ua-ar ka-ru-ú-i-li-ia-az tup-pí-az
 12 i-en-zi . . . . .

10 Sunu masası üzeri şöyle hazırlanmıştır.

11 Bu hazırlık (ise) eskiden (düzenlenmiş bir) tabletten

12 yapılmıştır . . . . .

Ritüellerde kullanılan büyü malzemeleri, ritüelin içeriğine göre bazı farklılıklar gösterse de genellikle aynıdır ve bu malzemeler sadece tanrıları çağırarak için değil, aynı zamanda onları rahatlatmak, sakinleştirmek, huzurlu kılmak için kullanılmaktadır. Çünkü bu malzemelerle “analoji büyü” yapılarak öfkeli sözlerin, lanetlerin “yağa, bala dönüştürülmesi” ve bunların “yağ gibi akıp gitmesi” amaçlanmaktadır;²⁹

KUB 17.10 II 28-30

¹⁹HW 56.

²⁰HW 164 “kanat”; CHD (P) (1994) s.198-199 “(UZU)partawa(r) 1.kanat, 2.tüy, kuş tüyü”.

²¹HW 166 “kanat”; CHD (P) (1994) s.240 “(UZU)pattar, (UZU)pittar 1.kanat, 2.tüy, kuş tüyü”.

²²HZL 122.

²³HW 78 “bir tutam yün”.

²⁴HW 111 “yün”.

²⁵Haas, (1998) s.325.

²⁶HZL 122.

²⁷HW 118.

²⁸Haas, (1998) s.302.

²⁹Haas-Wilhelm, (1974) s.9.

28 ka-a-ša IŠ-TU Ì.DÙG.GA ŠA ^dTe-li-pí-nu KASKAL^{HLA}-KA

29 pa-pa-ar-aš-hu-un nu-uš-ša-an ^dTe-li-pí-nu-uš

30 KASKAL-ša i-ia-an-ni . . . . .

28 Bak, güzel kokulu ince yağı sen Telipinu'nun yollarına

29 serptim, (sen) Telipinu, güzel kokulu ince yağ serpilmiş

30 yolda yürü . . . . .

KUB 17.10 II 25-27

25 . . . . . LÂL-i[t GIM-an]

26 ma-li-id-du Ì.NUN ma-a-ah-ha-an mi-ú ^dTe-li-pí-nu-ua-aš-ša Z[I-ŠU]

27 QA-TAM-MA mi-li-ti-iš-du na-aš QA-TAM-MA mi-i-e-eš-tu

25 . . . . . bal [nasıl]

26 tatlı ise, yağ nasıl yumuşak ise Telipinu'[nun ruh]u da

27 aynı şekilde tatlı olsun ve aynı şekilde yumuşak olsun.

3.“Tanrıların çağırılması” işlemleri, ritüelin amacına uygun malzemelerin hazırlıkları tamamlandıktan sonra başlatılmaktadır;

KUB 15.31 Vs.I 32-33

32 . . . . . ma-ah-ha-an zi-in-na-i

33 nu-za DINGIR^{MEŠ} hu-u-it-ti-ia-u-an-zi ap-pa-an-zi . . . . .

32 . . . . . (hazırlıklar) tamamlanınca

33 tanrıların çağırılmasına geçilir . . . . .

4. Ritüel icracıları tanrıları geri dönmeye ikna etmek zorundadır. Bazı ritüellerde ayin eylemlerine eşlik eden dualar ve yalvarmalar tanrıyı ikna çabalarıdır. Bir tapınağın kirlenmesinden dolayı ülkeyi terk eden tanrıların geri dönmesini sağlamak için düzenlenen ritüelde, hazırlıkların tamamlanmasının ardından büyücü rahibin yaptığı **çağırma duası** bu

duruma örnektir. Tanrılara yalvarılırken, onları çağırma gerekçeleri de vurgulanmaktadır;

KUB 15.31 I 46-55

46 . . . . . ki-nu-ua-aş-ma-aş ka-a-ša an-za-a-aş

47 pa-ra-a ha-an-da-an-ni ^dUTU-i kat-ta-an aš-šu-li hu-ut-ti-ia-an-ni-eš-ki-u-ua-ni

48 tal-li-eš-ki-u-ua-ni mu-ki-iš-ga-u-e-ni SÍSKUR-ia-ua-aş-ma-aş

49 ša-ni-iz-zi pár-ku-i pí-eš-ga-u-e-ni nu-ua-kán a-pí-e-da-ni

50 i-da-a-la-u-i an-tu-uh-ši a-ua-an ar-ha ú-ua-at-ten nu-ua EGIR-pa

51 ki-e-el ŠA EN SÍSKUR É-ri ú-ua-at-ten nu-uš-ši-iš-[ša-an]

52 an-da aš-šu-li ne-ia-at-ten ti-ia-at-ten nu-uš-ši pí-iš-t[en TI-tar]

53 ha-ad-du-la-a-tar in-na-ra-a-ua-a-tar MU^{HLA} GÍD.DA DINGIR^{MEŠ}-aş

54 du-uš-ga-ra-at-ta-an DINGIR^{MEŠ}-aş mi-ú-mar ZI-aş la-lu-uk-k[i-mar]

55 DUMU^{MEŠ} DUMU.MUNUS^{MEŠ} ha-aş-šu-uš ha-an-za-[(aş-š)]u-uš-sa pí-iš-kat-t[en]

46 . . . . . bundan sonra biz sizi

47 majestelerinin iyiliği için çağırıyoruz

48 **size yalvarıyoruz, dua ediyoruz**

49 ve size en iyi, en temiz kurbanı

50 getireceğiz. (Şimdi) bu

51 kötü insandan ayrılın ve kurban sahibinin

52 evine geri gel[in ve ona hayat]

53 sağlık, çeviklik, uzun yıllar, tanrıların

54 memnuniyetini, tanrıların dostluğunu, ruh parlaklığını (verin)

55 erkek çocuklar, kız çocuklar, torun ve torun çocukları ve[rin.]

Ayrıca, tanrıdan beklentiler, analogi büyüsü ile elde edilmek istenen durum ile açıklanmaktadır:

“o kırmızı yünle sıvı yağı serper ve şöyle (der): (bu) mesele kırmızı yüne nasıl parlaklık verdiyse erkek sedir tanrıları (onların) vücutlarına öyle

*parlaklık versin. Bu güzel kokulu yağ tanrılar tarafından nasıl seviliyorsa kral, kraliçe ve Hatti ülkesi de tanrılar tarafından öyle sevilsin*³⁰ ya da “*Bak siz erkek sedir tanrıları için ben ayağınıza ekşi ekmek (ve) peynir döktüm. Şimdi düşman ülkesinden geri dön ve düzen içindeki mükemmel Hatti ülkesine geri dön. Kötülüğü, kötü hastalığı, hummayı, kötü salgın hastalığı, (zararlı) uğraşı, kötü sağlık durumunu . . . Hatti ülkesinden tamamen kaldır*”³¹

Her ritüelde amaç farklı olsa da uygulanan yöntemler hemen hemen aynıdır.

5. Tanrıların dönüşünü sağlamak için yapılan sembolik eylemlerin başında “yolların yapılması ve donatılması” gelmektedir. Bu sebeple tanrılar için cazip olan ekmek, yağ, bal, güzel kokulu yemekler ve çeşitli içecekler ile onların çağırılacağı **yollar/yol ayrımları yapılmakta/çizilmekte** ve aynı yiyeceklerle ya da aynı nitelikteki başka yiyeceklerle bu yollar donatılmaktadır.

KUB 15.31 II 34-35

34 [nu ŠA BA.BA.Z]A LÀL İ.GİŞ İ.DÜG.GA KASKAL^{MEŠ}

35 [(GA.GİR KASK)AL] x-ri-ia-an i-en-zi

34 [ ]japa, bal, yağ ve güzel kokulu ince yağ ile yollar

35 [(ve yan yo)l] yaparlar.

KUB 15.34 I 21-25

21 . . . . . na-aš-ta ^{TÜG}ku-ri-eš-šar İŞ-TU ^{GİŞ}BANŞUR
AD.KID

22 kat-ta hu-it-ti-ia-an-zi na-an KASKAL-an i-en-zi nam-ma PA-NI
^{TÜG}ku-ri-eš-ni

23 ŠA BA.BA.ZA KASKAL-an hu-it-ti-ia-an-zi ŠA BA.BA.ZA-ma
KASKAL-ši

24 ki-e-ez ŠA LÀL KASKAL-an hu-it-ti-ia-an-zi ki-e-ez-ma ŠA GEŠTIN

25 İ.DÜG.GA an-da i-im-mi-ia-an-da KASKAL-an hu-it-ti-ia-an-zi

³⁰KUB 15.34 II 26-31.

³¹KUB 15.34 II 43-48.

- 21 . . . . . sonra hasırdan bir masanın kureššar bezini
 22 aşığı çekerler ne onunla yolu yaparlar ve kureššar bezinin önünde
 23 lapadan bir yol çizerler, lapadan yapılmış yolun
 24 bir tarafına baldan bir yol çizerler, diğer tarafına ise
 25 sıvı yağla karıştırılmış şarapla bir yol çizerler.

• Yağ, bal, lapa gibi yiyeceklerden yapılan bu yollar, ayrıca ince ekmek, yağlı ekmek, şarap, vb. kurban malzemeleri ile de donatılarak tanrılar için daha cazip hale getirilmektedir.

KUB 15.31 II 36

36 [(nu-uš-ša-a)n A-NA I KASKAL I NINDA.SIG A-NA] KA.GÌR
 KASKAL-ia I NINDA.SIG pár-ši-ia

36 [(ve) yol için bir ince ekmek] ve yan yol için bir ince ekmek parçalar.

• Tanrıların dönüşü için sadece yollar yapmak ve yolları donatmak yeterli değildir; tanrılar için yolları her türlü engelden temizlemek ve cazip yiyeceklerle yapılan yolları tanrıların yemesini sağlamak gerekmektedir.

KUB 15.34 I 40-49

40 DINGIR^{MEŠ} LÚ^{MEŠ} GIŠ^{ERIN}-aš ka-a-ša-aš-ma-aš KASKAL^{MEŠ} TÚG^{ku}-
 ši-ši-ia-aš

41 TÚG^{ku}-re-eš-ni-it iš-pár-hu-un nu-uš-ma-aš-ša-aš BA.BA.ZA
 İ.DÜG.GA

42 iš-pár-hu-un nu-uš-ša-an a-pí-ia i-ia-ad-du-ma-at

43 nu-uš-ma-aš-kán ha-ah-hal A-NA GÌR^{MEŠ}-KU-NU le-e ti-i-e-ez-zi

44 nu-uš-ma-aš NA^{HLA} GÌR^{MEŠ}-KU-NU le-e ta-ma-[aš]-ša-an-zi

45 nu-uš-ma-aš HUR.SAG^{MEŠ} pí-ra-an ták-ša-at-ni-ia-an-ta-ru [ÍD^{HLA}]-
 aš-ma-aš

46 pí-ra-an ar-mi-iz-zi-ia-an-ta-ru NINDA.SIG^{MEŠ} pár-ši-ia

47 NINDA İ.E.DÉ.A-ia iš-hu-ua-a-i ši-pa-an-ti-ia nu te-ez-zi

48 DINGIR^{MEŠ} LÚ^{MEŠ} GIŠ^{ERIN}-aš in-na-ra-u-ua-an-te-eš KASKAL^{MEŠ} a-
 d[a-an-d]u

49 a-ku-ua-an-du na-at-za iš-pí-ia-an-du ni-in-kán-du . . . . .

(^{LÚ}AZU ar-ku-ar kiššan memai (büyücü rahip) şöyle dua eder)

40 “Erkek sedir tanrıları bakın ben size kuşîşi kumaşından

41 kureššar bezi ile yollar hazırladım, ben size lapa ve güzel kokulu ince yağ

42 hazırladım. Şimdi siz oraya yürüyün.

43 Sizin ayaklarınıza çalılık girmesin (değmesin),

44 ve sizin ayaklarımız taşlara basmasın.

45 Ve sizin önünüzde dağlar düzleşsin, sizin önünüzde [nehirler]

46 aşılsın. (Sonra) ince ekmekleri parçalar,

47 tatlı ekmeği döker ve libasyon yapar ve (şöyle) der:

48 ”Güçlü erkek sedir tanrıları yolları ye[sinle]r

49 (ve) içsinler, onlar doya doya yesinler (ve) kana kana içsinler . . . . .
.”

“Tanrılar yolları yesinler ve içsinler, onlar tıka basa yesinler ve içsinler ve kral ile kraliçeye içtenlikle geri dönsünler”.

- Tanrılar için yapılan yolların sayısı da farklılıklar göstermektedir: üç yol, yedi yol, sekiz yol, dokuz yol gibi.

sekiz yoldan;

KUB 15.34 I 1-3

1 ma-a-an ^{LÚ.MEŠ}AZU DINGIR^{MEŠ} IŠ-TU VIII KASKAL^{MEŠ} ú-el-lu-u-ua-
az HUR.SAG^{MEŠ} ÍD^{MEŠ}

2 a-ru-na-az PÚ^{MEŠ}-az pa-ah-hu-e-na-az ne-pí-ša-az ták-na-a-az

3 hu-it-ti-ia-an-zi . . .

1 büyücü rahipler tanrıları sekiz yoldan, çayırdan, dağlardan, nehirlerden,

2 denizden, kaynaklardan, ateşten, gökyüzünden,

3 çağırınca . . .

yedi yoldan;

KBo 23.1 I 17-18

17 nu DINGIR^{LAM} HUR.SAG^{HIA}-az ÍD^{MEŞ}-az a-ru-na-az

18 IŞ-TU VII KASKAL^{MEŞ}-ia hu-u-it-ti-ia-az-zi nu me-ma-i . . .

17 ve o tanrıyı dağlardan, nehirlerden, denizden

18 ve yedi yoldan çeker ve (şöyle) söyler: . . .

Yolların sayısı ritüel içerisinde tanrıların kaç kez çağırıldığını göstermekte ve her bir çağırma için ayrı ayrı ayinler yapılmaktadır. Tanrıların birkaç defa çağırılmalarının sebebi, yapılan çağırma duymamaları ile ilgili olmalıdır. Bu nedenle tanrılar duyana kadar ve duyduklarında da geri gelene kadar çağırma işlemleri devam edecektir.

KUB 15.34 II 33-36

33 . . . . . nu-za ku-ua-pí

34 im-ma ku-ua-pí nu ú-[ua-at]-ten nu ma-a-an I-ŞU Ú-UL iş-ta-ma-aş-ta-ni

35 [nu II]-ŞU-ma iş-ta[-ma-aş-ten n]u-ma-a-an II-ŞU-ma Ú-UL iş-ta-ma-aş-ta-ni

36 nu III-ŞU IV-ŞU [V-ŞU VI-Ş]U VII-ŞU iş-ta-ma-aş-ten nu ú-ua-at-ten

33-34 . . . . . Her zaman (olduğunuz) yerden (buraya) gelin. Siz ilk defasında duymazsanız,

35 ikinci defasında duyarsınız, siz ikinci defasında da duymazsanız,

36 üçüncü defa (olmadı) dördüncü defa (olmadı) [beşinci defa (olmadı) altıncı de]fa

(yine olmadı) yedinci defada duyarsanız, (o zaman) geliniz.

Tanrılar, sadece kurban malzemeleri ile donatılan “yollar ve yol ayrımları” (KASKAL^{MEŞ} ve KA.GİR KASKAL^{MEŞ}) ile değil aynı zamanda herhangi bir yol kullanmadan sadece “çekme malzemeleri” vasıtası ile de çağırılmaktadır.

KUB 15.31 I 33-35

33 nu-za DINGIR^{MEŞ} hu-u-it-ti-ia-u-an-zi ap-pa-an-zi na-aş IŞ-TU SÍG.SA₅

34 hu-ut-tu-ul-li-it TÚG^{ku-ri-iş-ni-it-ta hu-ut-ti-ia-zi}

35 ŠA Á^{MUŠEN}-ia pár-ta-a-u-ni-it ú-i-ia-an-[(zi)]

33 ve tanrıların çağırılmasına geçilir. Onu (tanrıyı) **kırmızı bir yün**,

34 (bir koyundan) **bir tutam yün** ve **bir başlık** kullanarak çeker,

35 bir **kartal tüyü** ile gönderir[(ler)] (uyandırır).

Bu ritüelde çekme/çağırma ayini için, kırmızı yün, bir koyunun bir tutam yünü, bir başlık (kureššar) ve kartal tüyü gibi malzemeler kullanılmıştır.

6. Hangi tanrılar çağırılmaktadır? Kizzuwatna kökenli olarak belirlenen bu ritüeller ve çağırılan tanrılardan bazıları şunlardır;³²

- “Nerik şehrinin Fırtına Tanrısı”nı geri döndürmek için yapılan ritüel,
- Telepinu mitosunda “Tanrı Telipinu”yu çağırma ritüeli,
- “MAH ve Gulšeš tanrıları” ile “Zukki ve Anzili”nin ritüeli,
- “Sedir tanrıları”nın (DINGIR^{MES} LÚ^{MES} GIŠ^{ERIN}-aš) çağırıldığı ritüel,
- “Ninive’li IŠTAR”ın çağırıldığı ritüel,
- “Hamri mabedinin Fırtına Tanrısı” ile “Hepat” ve onun çevresindeki tanrılardan
  - “Šarruma, Tenu, Yedi Tanrı, İšu ve Tiyabendi”nin çağırıldığı ritüel,
  - “dLAMMA^{KUŠ}Kurša”nın çağırılması ile ilgili bir ritüel,
  - “Fethedilen ülkelerin tanrıları”nın çağırıldığı bir ritüel (Rahip Anniwiyanni ritüeli),
  - “Hepat, Tešup, Aa, baba tanrılar ve tanrıçalar, sedir tanrıları”nın çağırıldığı bir ritüel,
  - “NÍG.BA-^dU”nun ritüeli,
  - Purapši rahibi Ammihatna, Tulpi ve Mati”nin tapınağı kirlilikten arındırmak için düzenlediği ritüel.

Ortaköy/Şapinuwa arşivinde bulunan ve aynı gelenekten gelen “Tanrıların Çağırılması” ile ilgili metinlerden biri Šulupašši şehrinden çağırılan tanrılarla ilgilidir.³³

Or.94/136 I 1-4

³²Haas-Wilhelm, (1974) s.9-11.

³³Reyhan, (2010) s.639.

- 1 ^dÉ.A ^ddam-ki-in-na DINGIR.MA[H]^{MEŠ} ^dgul-šu-uš
 2 DINGIR^{LIM}-aš an-tu-uh-ša-aš d[u-e-]iq-qa-aš ^dMAH^{MEŠ}-aš
 3 ^{URU}Šu-lu-pa-aš-ši ki-iš-ša-an hu-it-ti-ir I ^{GIŠ}e-er-hu-u-i
 4 A-NA ^dÉ.A ^ddam-ki-in-na I ^{GIŠ}e[-er]-hu-u-i DINGIR.[MA]H^{MEŠ}-aš
^d[gul-ša]-aš [ ]

- 1 Tanrı ÉA’yı, tanrı Damkinna’yı, MAH tanrılarını, tanrı Gulšeš (ve)
 2 İnsan vücut kısımlarının MAH tanrılarını
 3 Šulupašši şehrinden şöyle çekerler: 1 küçük sunu masası
 4 Tanrı ÉA (ve) Tanrı Damkinna için, 1 küçük[su]nu masası (ise) [MA]H tanrıları, Tanrı [Gul]šeš için [ ]

Šulupašši şehrinden çağırılan tanrılar, ‘tanrı ÉA, tanrı Damkinna, MAH tanrıları, tanrı Gulšeš (ve) insan vücut kısımlarının MAH tanrıları’dır.

7. Bu tanrılar nerededir? Onlar için hazırlanan bu yollara nereden geleceklerdir? Tanrılar, genellikle kurban malzemeleri ile donatılmış yollar kullanılarak ikâmetgahlarından, yani, yeraltından, su kaynaklarından, denizden, ırmaktan, ateşten, çayırdan, dağdan, gökyüzünden, çukurlardan ve isimleri uzunca listeler oluşturan diğer şehirlerden çağırılmaktadırlar.³⁴

KUB 15.34 I 49-65

- 49 . . . . . [na-aš]-ta DINGIR^{MEŠ}
 50 A-NA LUGAL MUNUS.LUGAL an-da aš-šu-li na-iš-ten nu-za DINGIR^{MEŠ}
^{LÚ}MEŠ ^{GIŠ}ERIN-aš
 51 ku-ua-pí ku-ua-pí ma-a-an-za ne-pí-ši ma-a-an ták-ni-i ma-a-a[n-z]a HUR.SAG^{MEŠ}
 52 [ma]-a-an PÚ^{MEŠ} ma-a-an-za I-NA KUR^{URU}Mi-it-ta-an-ni ma-[a]-an-za
 KUR^{URU}Ki-in-za
 53 [KUR^{URU}] Du-ni-ip KUR^{URU}Ú-ga-ri-it KUR^{URU}Zi-in-zi-ra
 KUR^{URU}Du-na-na-pa

³⁴Haas, (1998) s.37.

- 54 [(KUR^{URU})I-da-ru-kat-ta KUR^{URU}Ga-ta-an-na KUR^{URU}A-la-al-ha
- 55 [KUR^{URU}Ki-n]a-ah-hi KUR^{URU}MAR.TU KUR^{URU}Zi-tu-u-na
KUR^{URU}Zu-un-zu-ra
- 56[KUR^{URU}Nu-ha-aš-š]i KUR^{URU}Ú-gul-zi-it KUR^{URU}A-ra-ap-hi
KUR^{URU}Zu-un-zu-
ur-[hi]
- 57[ma-a-an-za I-N]A KUR^{URU}A-aš-šur KUR^{URU}KÁ.DINGIR.RA
KUR^{URU}Ša-an-ha-ra
KUR^{URU}Mi-iz-ri
- 58 [KUR^{URU}A-la-ši-i]a KUR^{URU}A-al-zi-ia KUR^{URU}Pa-pa-ah-hi
KUR^{URU}Kum-ma-a-
[ni]
- 59 [KUR^{URU}Ha-ia-š]a KUR^{URU}Lu-ul-lu-ua KUR^{URU}Ar-za-u[(a KUR^{URU})]
- 60 [KUR^{URU}x-u]a KUR^{URU}Ta-la-u-ua KUR^{URU}Ma-a-[(ša KUR^{URU}Ga-al-
ki-ša)]
- 61 [KUR^{URU}Ku-un-t]a-ra-a KUR^{URU}I-ia-la-an-ti [(KUR^{URU}Ú-ra KUR^{URU}
Ú-i-lu-ša)]
- 62 [KUR^{URU}] x-ia KUR^{URU}Lu-uh-ma KUR^{URU}Ša-[(ap-pu-ua
KUR^{URU}U]
- 63 [KUR^{URU}Pár-ta-hu-i-n]a KUR^{URU}Ga-šu-ú-la KUR^{URU}Hi-[mu-ua]?
[(KUR^{URU}La-al-
ha)]
- 64 [(hu-u-ma)-an-da-za KUR-e-z]a ku-ua-pí im-ma ku-ua-[pí]
- 65 [(ki-nu-na EGIR-pa I)-NA KUR^{URU}Ha-at-ti [ú-ua-at-ten]
- 49 . . . . . ve [sonra] tanrılar
- 50 kral ve kraliçeye sağlık çevirin (verin), erkek sedir tanrılar
- 51 her zaman neredeyse, gökyüzünde, yeraltında, dağlarda
- 52 kaynak[larda], Mitanni ülkesinde, Kinza ülkesinde
- 53 Tunip [ülkesinde], Ugarit ülkesinde, Zinzira ülkesinde, Tunapa ülkesinde

54 İdarukatta [(ülkesinde)], Gatanna ülkesinde, Alalah ülkesinde,

55 Kinah[hi ülkesinde], Amurru ülkesinde, Zituna ülkesinde, Zunzura ülkesinde

56 Nu[hašše ülkesinde], Ugulzit ülkesinde, Arapha ülkesinde, Zunzurhi ülkesinde

57 Assur ülkesinde, Babil ülkesinde, Šanhara ülkesinde, Mizri ülkesinde,

58 Al[ašiya ülkesinde], Alziya ülkesinde, Papahhi ülkesinde, Kummanni ülkesinde

59 Ha[yaša ülkesinde], Lulluwa ülkesinde, Arza[(wa ülkesinde, x ülkesinde)]

60 [x ülkesinde] Talawa ülkesinde, Maša ülke[(sinde, Galkiša ülkesinde)]

61 Ku[ntara ülkesinde], İyalanti ülkesinde, [(Ura ülkesinde, Wiluša ülkesinde)]

62 [x ülkesinde], Luhma ülkesinde, Ša[(ppuva ülkesi)nde, (x ülkesinde)]

63 [Partahuina ülkesi]nde, Gašula ülkesinde, Hi[muwa? ülkesinde, (Lalha ülkesinde)]

64 her zaman (bulduğunuz) büt[(ün ülkeler)]den

65 Hatti ülkesine [(şimdi geri)] [gelin].

Fethedilen bir düşman ülkesinin tanrılarının da Hatti ülkesine gelmeleri için ritüel düzenlenmektedir. Bu tanrılar Hatti ülkesine döndükten sonra sırtlarını düşman ülkesine, yüzlerini Hatti ülkesine döndürecekler, gözlerini ise kral ve kraliçeye çevireceklerdir.³⁵

Ortaköy/Şapinuwa arşivinden baş tarafı kırık olan bir “çağırma ritüeli”nde tanrıları çağırma ile ilgili kalıp aşağıdaki gibidir;³⁶

“DINGIR^{LUM} HUR.SAG^{MEŠ} hu-it-ti-ia-an-zi”

ÍD^{MEŠ HLA}

TÚL^{MEŠ HLA}

a-ru-ú-na-az

³⁵KUB 15.34 II 1-12.

³⁶Reyhan, (2010) s.639.

ne-pí-ša-az

“Tanrıyı, dağlardan, nehirlerden, kaynaklardan, denizden, gökyüzünden çekerler/çağırırlar”.

Yukarıda sözü edilen (Or.94/136) Ortaköy/Şapinuwa metninde de tanrılar Şulupašši şehrinden çağırılmaktadır.

8.Çağırma ritüelleri genellikle kentin dışında ve kapalı olmayan mekânlarda icra edilmektedir. Bu özelliği ile kentteki tapınaklarda, yani kapalı mekanlarda yapılan kurban ayinlerinden farklılık göstermektedir. Kader tanrıçalarının ve sedir tanrılarının çağırılmaları³⁷ ilgili iki metinde de ritüel için seçilen alanlar kentin dışındadır.³⁸

Birinci ritüelde ayini gerçekleştiren kişi, tanrı heykellerini Tawiniya kapısına götürür ve bu kapıdan geçerek Hattuša’dan ayrılır. Tawriša kenti yakınlarında, içinde dokuz kaynak bulunan bir ormanlık alanda ritüeli gerçekleştirir;

KUB 15.31 I 12-15

12 . . . . . nu ma-ah-ha-an ki-i hu-u-ma-an ha-an-da-a-an-zi

13 nu ^{GIŠ}BANŠUR^{H.L.A} ša-ra-a kar-pa-an-zi na-at-kán KÁ.GAL^{TIM}

14 ŠA^{URU}Ta-u-i-ni-ia kat-ta pí-e-da-an-zi

15 nu-uš-ša-an ^{GIŠ}BANŠUR^{H.L.A} ha-an-te-iz-zi KASKAL-ši ti-en-zi

12 . . . . . ve her şey hazırlandığı zaman

13 masayı yükseğe kaldırır ve

14 Tawiniya kapısına götürürler.

15 Ve orada masayı ilk yola koyarlar

KUB 15.31 III 6-8

6 . . . . . nu DINGIR^{MES} ša-ra-a kar-pa-an-zi

7 [na-a(t-kán A-NA ^{GIŠ}TI)]R^{URU}Ta-ú-ri-ša an-da

8 [pí-ia-an-zi nu-kán] A-NA IX PÚ^{H.L.A}

³⁷Haas-Wilhelm, (1974) s.143 vd.

³⁸Haas-Wafler, (1974) s.216 vd.

6 . . . . . ve tanrılar (ın tasvirlerini) yukarı kaldırırlar

7 [ve o(nları)] Tawriša şehrinde, içinde

8 dokuz kaynak bulunan orm[(ana) götürürler].

İkinci ritüel Tawriša kentinde, su kaynağının bulunduğu bir alanda gerçekleştirilmiştir;

KUB 15.34 III 23'-25'

23' na-at-kán ^{URU}Ta-ú-ri-i-ša an-da pa-a-an-zi na-aš-ta ua-a-tar ku-ua-pí

24' pa-ra-a a-aš-zi nu ^{GIŠ}BANŠUR pí-ra-an ti-an-zi pí-ra-an kat-ta-ma

25' VII PÚ^{MES} i-ia-an-zi na-at ú-i-te-ni-it šu-un-na-an-zi

23' Ve Tawriša kentine giderler ve suyun

24' fışkırdığı yere bir masa koyarlar, önünde ise

25' yedi kaynak yaparlar ve onları suyla doldururlar.

Arınma ritüelleri için şehirden uzak alanların seçilmesi, ayin sırasında ortaya çıkacak olan kirliliğin yeni bir kirliliğe yol açacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Böyle bir tehlikeye maruz kalmamak için kirliliğin toprağa gömülmesi ya da yeraltı tanrılarına emanet edilmesi gerekmektedir. Kader tanrıçası ve sedir tanrılarının çağırılması için yapılan iki çağırma ritüelinde ritüeli gerçekleştiren kişi tanrı heykelleriyle birlikte Hattuša şehrini Tawiniya kapısından terk eder ve içinde bir kaynağın bulunduğu bir ormana gider.

Çağırma ritüellerinde, tanrıları yollara çağırmak için yapılan ayinlerden başka, ayinin gücünü arttırmak için özellikle kuşların yakılarak (warnu-) ya da kanları akıtılarak (šipant-) yeraltı tanrılarına sunulması şeklinde işlemler de uygulanmaktadır.

Anlaşıldığı kadarıyla, bazı durumlarda çağırma ritüelleri, başka bir ritüel uygulaması olan kuş kurban ritüelleriyle tamamlanmaktadır.

Çağırılan tanrının gitme nedeni “büyüsel kirlenme” sonucu olduğu düşünülen hiddet, öfke ve kindir. Görüldüğü üzere, istenmeyen bu durumu (kirliliği) uzaklaştırmak için ritüel boyunca çeşitli işlemler yapılmaktadır. Bu işlemlerden en etkilisi ise yeraltı tanrılarının sorumluluğunda olanlardır: Öfkeli tanrıyı yatıştırmak, tanrıda oluşan kirliliği - ki bu kirlilik yapılan

büyüsel işlemler sonucu ortalığa saçılmış ve yeni bir tehdit unsuru olmuştur - yeraltının derinliklerine hapsedmek. Bu nedenle çağırılan tanrılara gösterilen özenin, “**yeraltı tanrıları**” için de gösterilmesi gerekmektedir.

Muwattalli'ye ait bir dua metninde yeraltı tanrısından öfke dolu fırtına tanrısını yataştırması istenmektedir:

KBo 11.1 Vs. 14

14 ma-a-an-kán ^dU DINGIR^{LIM} KUR^{TI} ku-iš-ki TUKU.TUKU-nu-ut ki-nu-na ^dA-NUN-NA-KE₄ ^dU-an A-NA DINGIR^{LIM} a-pí-e-da-[ni me-na-a]h-ha-an-da ták-šu-la-a-an-du

14 Eğer ülkenin herhangi bir tanrısı, fırtına tanrısını öfkelenendirirse, şimdi yeraltı tanrısı Anunnaki, fırtına tanrısını bu tanrıya k[arşı] dost yapsınlar.

1.2 Katartik Ayin, “Kuş Kurbanı”

Kuşlar genellikle arınma amaçlı yapılan ritüellerde yeraltı tanrılarına sunulan bir kurban çeşididir. Kuşların, fırtına tanrısı tarafından yeraltı tanrılarına sunulması için gönderilen bir kurban çeşidi olduğu, bir ritüel metinde geçen “*Sonra üç kuş alır; iki kuşu Anunnaki'ye (yeraltı dünyası tanrılarına) bir kuşu da çukur tanrısına libasyon yapar ve şöyle söyler:..... size bir sığır veya bir koyun koyulmadı. Fırtına tanrısı sizi kara toprağın içine sürdüğünde, size bu kurban bağışını saptadı*”³⁹ şeklindeki ifadeden anlaşılmaktadır. Ancak ritüel esnasında yakılarak ya da kanları akıtılarak kurban edilen kuşlar sadece yeraltı tanrılara sunulmazlar. “*Ve onlar, erkek sedir tanrılarına, öfke(li oldukları) için bir kuş ve günah(ları) için (de) bir kuş yakarlar*”⁴⁰ ifadesinden, adı geçen tanrıların öfkesinin ve günahının kuşlar aracılığı ile yeraltına gönderileceğine inanıldığı anlaşılmaktadır. Bu da kuş kurbanının fonksiyonunu genelleştirmektedir.⁴¹

Hattuša'ya özgü bir kurban şekli olmayan “kuş kurbanı”nın anlaşılabilmesi için fırtına tanrısı tarafından yeraltına sürülen ve yeraltı dünyasının⁴² tanrıları olan “eski tanrılar (karuilies šiueneš)”, “yeraltı tanrıları (taknaš šiueneš)”, “ikinci derece tanrılar (kattereš šiueneš)”ın ve onlara yapılan ritüellerin anlaşılması gerekmektedir. “İkinci derece, ilkel, eski tanrılar

³⁹KBo 10.45; Bkz. Haas-Wilhelm, (1974) s.53.

⁴⁰KUB15.34 IV 50-51.

⁴¹Haas-Wilhelm, (1974) s.53.

⁴²Colins, (2002) s.224 vd.; Sevinç, (2008) s.231-247.

(kattereš šiuneš)” ifadesi Hurriceye enna turi-na (du-ú-ri-e-na) şeklinde geçmiştir. Bu tanrılar Akatça ^dA-NUN-NA-KE₄ ile özdeşleştirilmiştir.⁴³ Antlaşma metinlerinde genellikle oniki olarak görülen “ilkel tanrılar”ın sayısı, ritüel metinlerde beş, yedi, sekiz, on, oniki, onüç ya da onbeş olarak değişmektedir.⁴⁴

Murşili II'nin ^mManapa-Tarhunta ile imzaladığı antlaşmanın yemin listesinde eski tanrıların sayısı onikidir⁴⁵;

KUB 19.50 IV 22-25

- 22 [ka-ru]-u-i-li-uš DINGIR^{MEŠ}-uš hu-u-ma-an-te-eš ^dNa-ra-aš
 23 [^dNap-š]a-ra-aš ^dMu-un-ki-iš ^dAm-mu-un-ki-iš
 24 [^dTu-hu-ši]-iš ^dAm-me-za-du-uš ^dA-la-lu!-uš
 25 [^dKu-mar-pí-i]š ^dA.NU-uš ^dA.DU-uš ^dEN.LÍL ^d[NIN.LÍL]

22 Eski tanrıların tamamı: Nara,

23 [Napš]ara, Munki, Ammunki,

⁴³Archi, (1990) s.114-115.

⁴⁴Archi, (1990) s.117-118; Haas-Wafler, (1974) s.223-224'de arınma ritüellerinin kent dışında yapılması gereği ile Yazılıkaya açık hava mabedinin bu maksatla kullanıldığına işaret edilmekte ve bu mabedin B odasında oniki tanrının ve bu tanrılarla birlikte kılıç tanrısı Nergal'in tasvirinin bulunması, bir büyü ritüel metninde geçen oniki yeraltı tanrısı ile ilişkilendirilmektedir;

KBo 17.94 III 29-32

29 [ ]-nu-ša-ra DINGIR^{MEŠ}-na du-u-ri-e-na ^dEN.LÍL-aš

30 [^dA]b-ba-du-uš ŠA ^dIš-ha-ra A-BU-ŠU AMA-ŠU-ia ^dNa-a-ra

31 [^dNa-a]m-ša-ra ^dMi-in-ki ^dA-mu-un-ki ^dA-mi-za-du-un ^dA-la-lu-u[n]

32 [^dA-u]-un-na-mu-un ^dI-ia-an-du-un

29 [ ] Yeraltı tanrıları: Enlil

30 [Ab]a(n)duš, İshara'nın annesi ve babası, Nara,

31 [Nam]šara, Minki, Amunki, Amizadu, Alalu,

32 [Aw]unnamu, İiandu.

Güterbock, (1975) s.277'e göre; Yazılıkaya'daki oniki tanrı yeraltı dünyasının tanrılarıdır ve Nergal ile bağlantılıdır. Fakat bu durum Yazılıkaya'daki tanrıların “eski tanrılar” ya da “derinliğin tanrıları” olduğu anlamına gelmez. Her ne kadar sayıları genellikle oniki ise de bu sayı çeşitli metinlerde farklılık göstermektedir. Ayrıca, Güterbock, bu konu ile ilgili olarak Haas-Wafler'in, içinde oniki tanrının isimlerinin geçtiği yukarıda belirtilen çalışmaları ile ilgili yorumlarda bulunmuştur. Güterbock'a göre, tanrı isimleri listesinde “İshara'nın annesi”nin bulunması, Yazılıkaya'da kılıç kullanan oniki erkek tanrı arasında bir kadının bulunması durumu ile çelişmektedir.

⁴⁵Friedrich, (1930) s.17.

24 [Tuhuš]i, Ammizadu, Alalu,

25 [Kumarp]i, Anu, Antu, Enlil, [Ninlil].

Bir evin arındırılması için yapılan ritüelde, sayıları güneş tanrıçası ile birlikte dokuz olan “eski tanrılar (karuilies DINGIR^{MEŠ})” çağırılmakta ve bu tanrılarını memnun etmenin önemi ve onların işlevleri anlaşılmaktadır;

KBo 10.45 I 37-52; II 5-7

37 . . . . . DUMU.LÚ.ULÙ^{LU} ua-ap-pu-aš

38 ka-ru-i-li-ia-aš DINGIR^{MEŠ}-aš kal-li-eš-šu-ua-an-zi ú-ua-nu-un

39 nu ták-na-aš ^dUTU-aš KÁ.GAL-aš ha-a-šu na-aš-ta ka-ru-ú-i-li-ia-aš

40 DINGIR^{MEŠ}-uš ták-na-aš ŠA ^dUTU-un ták-na-aš ša-ra-a

41 tar-na-ú

42 ^dA-du-un-tar-ri-in ^{LÚ}HAL ^dZu-ul-ki-in ^{MUNUS}ENSI

43 ^dIr-pí-ti-ga ták-na-aš EN-an ^dNa-ra-a-an

44 ^dNa-(am)-ša-ra-a-an ^dMi-in-ki-in ^dA-mu-un-ki-in

45 ^dA-a-bí na-aš-kan ša-ra-a tar-ni-i DUMU.LÚ.ULÙ^{LU}

46 ^Ú-UL in-na-na-a ú-ua-nu-un ^Ú-UL-ma

47 šu-ul-la-an-ni ú-ua-nu-un ^É-ri-kán an-da

48 [e]-eš-har iš-ha-ah-ru NI-EŠ DINGIR^{LIM} šu-ul-la-tar

49 [ua]-aš-ta-uš ki-ša-at nu-za še-er ne-pí-iš-ša-a-it

50 GAM-an-ma-za te-kán ša-a-it

51 šu-me-eš-ša ka-ru-ú-i-li-ia-aš DINGIR^{MEŠ}-aš ^dU-aš ^{LÚ}AZU

52 ták-na-za u-i-ia-at nu-uš-ma-aš ki-i ut-tar-te-it

II

5 [ ] HUL-lu pa-ap-ra-tar e-eš-har

6 [(šu-ul-l)]a-tar hur-ta-a-in iš-ha-ah-ru

7 [kur-ku-ri-im-ma-a]n pár-ku-nu-ut-ten

37 . . . . . ben insanoglu, nehir kıyısına

38 eski tanrılarını çağırılmak için geldim,

39 yerin güneş tanrıçası kapıyı açsın ve sonra
 40 yerin efendisi (olan) eski tanrılar, onları yukarı
 41 bıraksın.
 42 kahin Aduntari, kadın kahin Zulki,
 43 haklının efendisi İrpitiga, Nara
 44 (ve) Namšara, Minki, Amunki
 45 (ve) Abi. Onları yukarı bırak. Ben insanoğlu
 46 boş yere/keyfi gelmedim,
 47 kavga için (de) gelmedim. Evin içinde
 48 kan, gözyaşı, yalandan yemin, kavga (ve)
 49 günah ortaya çıktı, yukarıda gökyüzü
 50 aşağıda yeryüzü sinirlendi,
 51 siz eski tanrıları, fırtına tanrısının büyü rahibi
 52 topraktan gönderdi (çağırdı) ve size şunları söyledi:

II

5 “[ ] (bu evdeki) kötü kirlilik, kan
 6 [(kav)]ga, lanet, gözyaşı
 7 [korku] temizlensin”.

Kirliliğin yeraltında hapsedilmesi birçok ritüel metinde sıklıkla görülen bir uygulamadır.⁴⁶ Bu ritüellerde kuşların kullanılması ise “kuşların, büyüsel nitelikli kirlenmeyi tanrıdan uzaklaştırdığına ve kirliliğin hapsedileceği yeraltının derinliklerine hükmettiğine inanılan ‘eski tanrılar’ı memnun eden

⁴⁶Maštigga Ritüeli’nde benzer bir durum söz konusudur: “yaşlı kadın domuz yavrusunu alır, onu onların (kurban sahiplerinin) üzerinde tutar ve şöyle söyler: ‘bak bu ot ve tahıl ile beslenmiş (domuz) nasıl gökyüzünü (bir daha) göremeyecekse ve sonra domuz yavrularını (bir daha) göremeyecekse, iki kurban sahibi de kötü lanetleri aynı şekilde görmesinler’, (sonra) domuz yavrusunu onların üzerinde çevirir sonra onu öldürürler, yeri kazarlar ve domuz yavrusunu (kazdıkları çukurun) dibine koyarlar, şarap sunarlar, (onları) toprağın içinde tutarlar” Bu ritüelde de kurban sahiplerinden kirliliğin alınıp domuzla aktarılması ve sonra kirlilikle dolmuş domuzun gömülmesi, bütün arınma ritüellerinde görülen kirliliğin toprağa yani yeraltına ve yeraltı dünyasının efendileri olan eski tanrılara gönderilmesinin bir diğer örneğidir. Bu ritüelde de yeraltı tanrılarına sunu olarak ekmek ve şarap da koyulmaktadır. Bkz. Reyhan (2002).

bir kurban olması” özelliğinden kaynaklanmaktadır. Kurbanlarla memnun edilen yeraltı tanrıları, -büyünün sebep olduğu- kirliliği/günahı (öfkeyi, kırgınlığı, kini) çağırılan tanrıdan alarak yeraltına gönderecekler ve böylece kirlilikten arınan tanrının geri dönüşünü sağlayacaklardır.

Kuşların arınma ritüellerinde kurban olarak kullanılması, Güneydoğu Anadolu ve Suriye bölgesine ait bir uygulamadır ve bu gelenek Huriler aracılığı ile Hitit kültür hayatına girmiştir. Kuş kurbanı, Anadolu dışında güçlü Hurri etkisi görülen Alalah VII. tabakadaki benzer bir ritüelde (Yarım-Lim’in yemin ritüeli) görülmektedir. Bu metinle, söz konusu ritüel uygulamalarının ilk kez Kuzey Suriye’de ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Hitit ritüellerinde de aynı geleneğin devam ettiği görülmektedir.⁴⁷

1.2.1 Kurban çukurları

Kuşlar yeraltı tanrılarına sunulan tek kurban çeşidi değildir. Bu türdeki ritüel metinlerde, yeraltı tanrıların kendilerine yapılan sunuları kabul ettikleri çukurlardan söz edilmektedir. Tanrılarla iletişim yere açılmış bu çukurlar aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Bu çukurlar aynı zamanda, yeraltı tanrıları için yol ve dünyalar (yeraltı ve üstü) arası geçişi sağlayan kapı vazifesi gören imgelerdir. Metinlerde bu çukurları ifade eden bazı kelimeler vardır: *hatteššar/patteššar*, *wappu*, *apí*, *ÁRAH*.⁴⁸

Çağırma ritüellerinde sıklıkla kullanılan ve Hurrice bir terim olan *apí*-nin (hendek, çukur) yeraltı tanrıları (^d*apí*) arasına dahil edilmesi, insanlarla tanrılar arasında bağlantı kurması ile ilişkili olmalıdır.⁴⁹ Bazı ritüellerde kaç

⁴⁷Haas, (1998) s.2-3; Kuş kurbanı, dünya ölçeğinde oldukça yaygın bir uygulamadır. **Hindu tapınaklarında** (Krishna, (2010) s.369); Good, (2015) s.8), **Nijerya** (Drewal, (1992) s.29) ve **Mordovya**’da (Deviatkina, (2011) s.146), **Herodian kültürde** (Meshel, (2014) s.49), **Meksika’nın Oaxaca bölgesinde** (Arfman, (2008) s.126) kuşların kurban edilmesi durumuna sıklıkla rastlanmaktadır. Kuşların uçabilme özelliklerinden dolayı fiziki ve ruhani dünya arasında aracı/aktarıcı rolleri onların kurban olarak seçilmelerinde etken olabileceği gibi, doğada bol miktarda buldukları için kurban edilmelerinin üretimi aksatmaması da tercih edilmelerine neden olmuş olabilir.

⁴⁸Colins, (2002) s.224-241.

⁴⁹*apí*- (a-a-*pí*(-), a-*pí*(-), a-*pí*(-), ^d*apí*) “toprağa kazılmış kurban çukuru”, HW s.26 (Loch im Boden; wohl)“Opfergrube”, Otten (1961) s.153 “Opfergrube” (Akk. Bûru “Gruba” auch Synonym für die Unterwelt), Rabin, OrNS 32 (1963) s.115 “sacrificial pit, Heb. Ob, a term used in description o necromancy”, Kammenhuber, HW² Lief. 1 (1975) s.181 “(in die Erde gegrabene, verschließbare) Opfergrube”;

Belgelerden, *apí*-nin yapılmasında, DÜ- “yapmak”, kinu- “açmak”, *padda*- “kazmak” gibi fiillerin kullanıldığı; KBo 7.62 (DÜ- “yapmak”)

çukur açılması gerektiği bir fal aracılığı ile tespit edilmektedir: “Çukur (*apí*) meselesini ise biz tanrılar aracılığı ile şöyle tespit ettik: yedi çukur açılması uygun değildir, sekiz çukur açılması ise uygundur”⁵⁰. Bu çukurların nasıl açılacağı konusunda da bilgi verilmektedir: “Ve o hemen bir kazma alır ve (yeri) kazar onun arkasından bir *tudittum*⁵¹ alır ve bununla kazar. Bundan sonra da bir şatta aleti⁵², bir kürek ve bir huppara kabı alır...”⁵³ Çukur açmak için kullanılan bir diğer malzeme de “GÍR” hançerdir: “Tanrı Anunnaki’nin önünde hançerle bir çukur (*dApí*) kırar (açar)”⁵⁴.

Ritüellerde tanrıları çağırma nedenleri farklı olsa da çukurların amacı aynıdır. Çukurlar, kirliliklerin bir domuz yavrusu ya da başka bir hayvana veya herhangi bir objeye hapsedilerek yeraltı tanrılarına gönderilmeleri için bir kanal vazifesi görmektedirler. Kurban çukurları, sadece, yoğun olarak kuşların kurban edildiği “tanrıları çağırma ritüelleri”nde yeraltı tanrılarını memnun etmek için yapılma sebebi ne olursa olsun birçok ritüelde kullanılmaktadır.⁵⁵ Çukurlarla ilgili olarak yapılan işlemler ayinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Kader tanrıları için yapılan yola çağırma ritüelinde, “*enumašši* (teskin,yatıştırma)” “*itkalzi* (temizlik)” ve “*keldi* (sağlık)” elde etmek için çukurlara kuş ve kuzu sunulur ;

KUB 15.31 II 21-26

4]-ta a-a-pí DÜ-zi

4] kurban çukuru yapar.

KBo 23.7 I kinu- “açmak”

10 nu a-a-pí ki-nu-ma-an-zi [

10 ve kurban çukurunu açarlar. [

KUB 29.4 IV padda- “kazmak”

34] x-zi nu A-NA DINGIR^{LM} PA-NI GİŞBANSUR a-a-pí píd-da-an-zi

34] Tanrı için masanın önünde kurban çukuru kazarlar.

İçinde hayvan kesildiği;

KUB 10.63 I

20 na-an-kán^{LÜ}SANGA A-NA^da-a-pí kat-ta-an-da ha-ad-da-a-i

20 ve rahip onu (koyun) kurban çukurunun dibinde keser.

İçine kurban malzemelerinin koyulduğu;

İçinden bir şeyler çekildiği;

KBo 23.3 Vs.

10] a-a-pí-in 7-ŠU hu-it-ti-i(a-zi

10] kurban çukurundan 7 defa çeker.

⁵⁰KUB 15.31 II 8-9.

⁵¹ Ünal, (2007) s.727 “delikli elbise iğnesi, broş”.

⁵² Ünal, (2007), s.622 “toprağı işlemeye yarayan bir alet”.

⁵³KUB 15.31 II 12-14.

⁵⁴KBo 10.45, 22.

⁵⁵Bkz. Colins, (2002) s.224 vd.

21 . . . . . nu MUŠEN

22 hu-u-ma-an-da-a-as e-nu-ma-aš-ši-ia it-kal-zi-ia ši-pa-an-ti

23 nu IX a-a-pí iŝ-har-nu-ma-iz-zi nam-ma A-NA IX a-[a]-pí-ti IX [(MUŠEN^{HL.A})]

24 I SILÁ-ia am-ba-aš-ši ke-el-di-ia-ia IX MUŠEN^{HL.(L.A)} I SILÁ-ia ši-pa-a[(n-ti)]

25 nu ku-e-da-ni-ia A-NA a-a-pí-ti I MUŠEN da-a-i SILÁ-ma-kán m[(ar-kán-zi)]

26 na-an ha-an-te-ez-zi a-a-pí-ti ti-an-zi . . . . .

21-22 . . . . . ve *enumašši* (yatıştırma) ve *itkalzi* (temizlik) için tüm (çukurlara) kuş(ları) libasyon yapar.

23 O, dokuz çukuru kana bular. Sonra dokuz çukur için dokuz [(kuş)]

24 ve bir kuzu (vardır), *ambašši* (yakma) ve *keldi* (sağlık) için dokuz kuş ve bir kuzu su[(nar)].

25 Her bir çukura bir kuş koyar, fakat kuzuyu par[(çalarlar)],

26 ve onu ilk çukura koyarlar . . . . .

Gece tanrıçasına yeni bir tapınağın kurulması için yapılan ritüelde de “*enumašši* (yatıştırma)” için çukurlara koyun sunulur;

KUB 29.4 IV 31-36

31 [ma-a]h-ha-an-ma I-NA UD.II.KAM ne-ku-uz me-hur MUL-aš ua-at-ku-zi

32 [nu] EN SÍSKUR I-NA É.DINGIR^{LIM} ú-iz-zi na-aš DINGIR^{LIM}-ni UŠ-KI-EN

33 [nu I]T-TI DINGIR^{LIM} GIBIL ku-e GÍR^{HL.A} i-ia-an nu a-pí-e

34 [da-a]n-zi nu A-NA DINGIR^{LIM} PA-NI GÍŠBANŠUR a-a-pí píd-da-an-zi

35 [na-aš-t]a I UDU A-NA DINGIR^{LIM} e-nu-ma-aš-ši-ia ši-pa-an-da-an-zi

36 [na-a]n-kán ha-at-te-eš-ni kat-ta-an-da ha-ad-da-an-zi⁵⁶

⁵⁶hat-/hatta-/hattai-/haz-/ hazziya- “(kesimi yapılacak hayvanları) vurarak öldürmek, kurban etmek, darbe atmak, şişlemek, delmek, delik açmak, kesmek, bölmek, (müzik aleti) çalmak” bkz. Ünal, (2007) s.198.

- 31 İkinci günde gece vakti (bir) yıldız kaydığında
 32 kurban sahibi tapınağa gelir ve o tanrıya reverans yapar
 33 Yeni tanrının (heykeli) hançerle yapılmıştır onu
 34 alırlar ve (onunla) tanrı için masanın önünde çukur (apí) açarlar
 35 Sonra onlar tanrıya *enumašši* (yatıştırma) için bir koyun sunarlar
 36 ve onu çukurun (*hattešsar*) içine aşağıya doğru vurarak öldürürler.

Bir evin arındırılması için yeraltı tanrılarına yapılan ritüelde, çukurlar (^dA-a-pí) açılır ve temizlik (*parkui*)⁵⁷ elde etmek için çukurlara yağ, bal, şarap, walhi-içeceği ve marnuwan-içeceği, bir şekel gümüş ve bir el havlusu koyulur;

KBo 10.45 III 22-27

22 nu *PA-NI* ^dA-*NUN-NA-KE* ^dA-a-pí GÍR-it gi-nu-uz-zi

23 nu-kán Ì.LÀL GEŠTIN ua-al-hi mar-nu-ua-an ^dA-a-pí an-da BAL-an-ti

24 I GÍN KÚ.BABBAR-ia-kán an-da pí-eš-ši-ia-zi nu ^dA-a-pí I GADA ŠA *QA-TI*

25 da-a-i nu-kán ^dA-a-pí še-er ka-ri-ia-zi nu ki-iš-ša-an

26 me-ma-i ^dA-a-pí pár-ku-nu-um-ma-aš-za ^{GIŠŠÚ}.A da-a

27 nu-za-kán me-na-ah-ha-an-ta pár-ku-nu-um-ma-[aš] a-ni-ia-an a-ú

22 Tanrı Anunnaki'nin önünde hançerle bir çukur (^dApí) kırar (açar)

23 ve çukurun içine yağ, bal, şarap walhi-içeceği ve marnuwan-içeceği sunar.

24 (Çukurun içine) bir şekel gümüş fırlatır ve çukura bir el havlusu

25 koyar ve çukurun üzerini örter ve şöyle

26 söyler: “Ey çukur! Arındırma tahtını al

27 ve arındırma teçhizatını gözden geçir”.

⁵⁷HW 161.

Görüldüğü gibi, çukurlara bırakılan malzemeler çeşitlilik göstermektedir: Kulak, merdiven, göğüs süsü gibi objeler, marnuwan ve walhi gibi çeşitli içecekler, çeşitli ekmekler, koyun, kuzu, domuz gibi hayvanlar. Kurban edilen hayvanların özenle seçilmiş olmaları dışında, objelerin de amaca uygun olması tercih edilmektedir. Örneğin kulaklar, tanrıdan istenenleri daha kolay duymaları için, merdiven gelişlerin kolaylaştırmak için bırakılmış olmalıdır.

Şapinuwa'da Ağılönü kutsal alanında yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda kurban çukuru bulunmuştur. Bu çukurların içinde ele geçen hayvan kemikleri ve özellikle yanmış kuş kemikleri, tırnak ve gagaları kurban ritüellerinin arkeolojik delileri olarak kabul edilmektedir.⁵⁸ Ortaköy/Şapinuwa arşivinden yakma ve libasyon yapma ile ilgili olarak aşağıda verilen metinler (ki bu metinlere çalışma içinde ilgili kısımlarda değinilmiştir) Ağılönü kutsal alanında açığa çıkarılan kurban çukurlar ile paralellik göstermektedir.

Or.90/1609 Vs. 1-2⁵⁹

1A-NA^{HUR.SAG1} ha-az-zi-ya-aš-ša-an še-er ŠA dÉ.A

2 MUŠEN^{HLA} ki-iš-ša-an ua-ra-ni . . .

1 Hazzi dağında tanrı ÉA için

2 kuşları şöyle yakarlar: . . .

Or.90/566 Vs. 4-5

4 . . . . . nam-ma MUŠEN ki-iš-ša-an

5 ši-pa-an-da-an-zi

4 . . . . . sonra kuşları şöyle

5 sunarlar.

Bu çukurlarda kuzu, keçi ve ayrıca kuşlara ait yanmış kemikler bulunmuştur. Çukurlarda kuş kemiklerinin bazılarının yakılmadan bazılarının ise yakılmış olarak bulunması belgelerde ifade edilen uarnu- “yakmak” ve şipant- “sunmak” fiilleriyle uyum göstermektedir. Ağılönü çukurları, kurban çukurlarının şekli hakkında da bilgi vermektedir. Kare veya yuvarlak

⁵⁸Süel-Süel, (2011) s.101; (2012) s.188-190.

⁵⁹Reyhan, (2008) s.626-627.

olabilen bu çukurlar içinde kuşlar dışında bütün olarak bulunmuş hayvan sayısı oldukça azdır. Bir çukurda tüm olarak bir yavru domuz ele geçmiştir. Ayrıca, Şapinuwa kurban çukurlarında, bütün olarak adak kapları ve testicikler ile kırık olarak kap-kacak parçaları ve çukur içinde ve etrafında öğütme taşı parçaları, mühür baskıları ve ağırşaklar bulunmuştur. Çukurların üzeri ise iyice sıkıştırılmış kalın bir kil tabakası ile örtülmüştür.⁶⁰ Kirliliğin bu şekilde hapsedilmesi yeni kirliliklere sebep olmaması için alınan önlemlerdir. Şapinuwa’da üzeri kil ile örtülmüş kurban çukurları, bir Boğazköy metninde çukurların üzerinin örtüldüğünün belirtildiği ifade ile örtüşmektedir.

KBo 10.45 III 25

25 . . . nu-kán a-a-pí še-er ka-ri-ia-zi . . .

25 . . . ve kurban çukurunun üzerini örter . . .

1.2.2 Ritüel Terimleri

Çağırma ritüellerinde kuşların kurban edilmeleri esnasında ritüelin yapılma amacına uygun olarak seçilen pek çok “kurban terimi (ritualtermini)” görülmektedir. Bu terimler, çağırma ritüellerinde, kuşların ve ayrıca koyun ve kuzuların yakıldığı ya da libasyon yapıldığı bir hayli karmaşık olan ritüel işlemlerini tanımlamak için anahtar vazifesi görmektedir. Ritüelde kuş kurbanı, iyi ya da kötü bir kavramı temsil eden terimlere yapılmaktadır. Kuşlar, bu terimlerin taşıdığı anlamları elde etmek ya da bu anlamlardan kurtulmak için kurban edilmektedirler.

Aşağıdaki metinde kullanılan terimler (yol, çekme, varma gibi) çağırma ile ilgilidir ve kuşlar bu amaç için yakılır;

KUB 15.31 II 1-5

1 A-NA IX KASKAL^{NI}-ma MUŠEN^{H^{LA}} ki-iš-ša-an ua-ar-nu-zi I MUŠEN

2 hu-ua-al-zi-ia da-la-hu-ul-zi-ia ua-ra-a-ni I MUŠEN

3 ha-a-ri-ia ha-zi-zi-ia I SILA₄-ma ú-ni-hi-ia a-na-[ni-eš-hi-ia

4 ua-ra-a-ni an-tu-uh-ša-aš-ša DINGIR.MAH^{MEŠ}-as ^dgul-ša-aš-[ša]

5 A-NA ^dZu-uk-ki ^dAn-zi-li QA-TAM-MA II MUŠEN I SILA₄-ia [ua-ra-n]i

⁶⁰Süel-Süel, (2011) s.102-103; (2013) s.191.

- 1 dokuz yolda kuşları şöyle yakarlar : 1 kuşu
- 2 *huwalzi*⁶¹ (ve) *dalahulzi* (yanına çekme)⁶² için yakar, 1 kuşu
- 3 *hari* (yol)⁶³ (ve) *hazizi* (işitme)⁶⁴ için 1 kuzuyu *unihi* (gelme, varma)⁶⁵ (ve) *ananiešhi* (memnuniyet)⁶⁶ için
- 4 yakar ve insanın MAH ve Gulšeš tanrıları
- 5 tanrı Zukki ve Anzili için (de) aynı şekilde 2 kuş ve 1 kuzu yakar.

ya da kuşlar istenmeyen bir durumdan (dargınlık, suç gibi) kurtulmak için yakılır;

KUB 15.31 IV 50-51

50 nu A-NA DINGIR^{MEŠ} LÚ^{MEŠ} GIŠÉRIN-aš I MUŠEN pa-ri-li-ia

51 I MUŠEN ar-ni-ia ua-ar-nu-an-zi

50 ve erkek sedir tanrılarına *parili*⁶⁷ (dargınlık) için bir kuş

51 (ve) bir kuş *arni*⁶⁸ (suç) için yakarlar.

Genellikle Hurice ve ayrıca Akaçta, Luwice, Hattice ve Hititçe gibi farklı dillerdeki kelimelerin sonlarına getirilen eklerle genişletilerek elde edilen kurban terimleri, taşıdıkları anlamlara göre çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmıştır: ⁶⁹

tanrıların çağırılması ile ilgili terimler: *unihi*- “gelme”⁷⁰

⁶¹Haas-Wilhelm, (1974) s. 81-82; GLH 116; Haas, (1998) s.222.

⁶²Haas-Wilhelm, (1974) s. 81-82; ; GLH 252; Haas, (1998) s.243-44.

⁶³Haas-Wilhelm, (1974) s.117-118; GLH 94; Neu, (1996) s.245, 347; Haas, (1998) s.217.

⁶⁴Haas-Wilhelm, (1974) s.77-78; GLH 100; Wegner, (1981) s.106 vd.; Haas, (1998) s.218; Wegner, (2000) s.96.

⁶⁵Bush, (1964) s.260; Haas-Wilhelm, (1974) s.73-74; GLH 282-283; Neu, (1988) s.6; Wilhelm, (1992) s.135; Neu, (1996) s.417; Haas, (1998) s.249; Wegner, (2000) s.89.

⁶⁶Haas-Wilhelm, (1974) s.73-74; GLH 49; Haas, (1998) s.211.

⁶⁷Haas-Wilhelm, (1974) s.62-63; GLH 195; Haas, (1998) s.237.

⁶⁸Haas-Wilhelm, (1974) s.61; GLH 55; Neu, (1996) s.258, 366, 367; Haas, (1998) s.211.

⁶⁹Haas, (1998) s.8-10; Reyhan, (2008) s.633.

⁷⁰Bush, (1964) s.260; Haas-Wilhelm, (1974) s.73-74; GLH 282-283; Neu, (1988) s.6; Wilhelm, (1992) s.135;

Neu, (1996) s.417; Haas, (1998) s.249; Wegner, (2000) s.89.

tanrılarla görünmesi ile ilgili ritüel terimler: *šepši hišammi-* “parlak güneş”⁷¹

tanrıların rahatlığı ile ilgili ritüel terimler: *enumašši-* “teskin, huzur”⁷²

tapınma terimleri: *ugulzi-* “eğilme”⁷³

kirlilikle ilgili terimler: *arni-* “suç”⁷⁴

hükümdarlıkla ilgili terimler: *allašše-* “kraliçe, kraliçelik”⁷⁵

sağlık terimleri: *erašše-* “büyüme”⁷⁶

kült ve tapınak araç-gereçleri ile ilgili terimler: *nihari-* “hediye”⁷⁷

kült yerleri ile ilgili terimler: *idargi-* “çöplük”⁷⁸

tanrıları çekmek için kullanılan yiyeceklerle ilgili terimler: *kakkari-* “yuvarlak ekmek”.⁷⁹

Kizzuwatna kökenli olarak, Ortaköy-Şapinuwa arşivinde bulunan kuş kurbanı ritüelleri Boğazköy-Hattuša arşivinden bilinen ritüellerle benzerlik göstermektedir. Her iki arşivdeki bu tür ritüeller benzer birçok kurban terimi içermektedir.

Or.90/566 I 1-10⁸⁰

1 [nu lu-u]k-kat-ta-ma ki-iš-ša-an i-en-zi ú-i-da-ar ku-e

2 [an]-da ú-da-an-da UD-ta-aš-ša ú-i-da-ar da-an-zi

3 nu DINGIR^{MEŠ} ar-ra-an-zi LÚNAR SİR^{RU} na-aš iš-kán-zi

4 nu ša-ni SİR SİR^{RU} nam-ma MUŠEN ki-iš-ša-an

5 ši-pa-an-da-an-zi I MUŠEN e-nu-ma-aš-ši-ia ku-šu-ur-ši-ia

6 I MUŠEN a-ga-an-ti-ia I MUŠEN ša-da-an-ti-ia I MUŠEN da-ri[-
ia]

7 du-pur-pu-ri-ia hi-li-hi-ia hi-li-hi-ia da-pí-hi-ia I MUŠEN da-a[p?]- ia

⁷¹GLH 215; Haas-Wilhelm, (1974) s.96; Haas, (1998), s.240.

⁷²GLH 82; Wegner, (1981) s. 129; Haas, (1998), s.214-215.

⁷³GLH s.278; Haas, (1998) s.249.

⁷⁴Haas-Wilhelm, (1974) s.61; GLH 55; Neu, (1996) s.258, 366, 367.

⁷⁵Haas-Wilhelm, (1974) s.86; GLH 44; Kümmel, (1967) s.48-49; Haas, (1998) s.209.

⁷⁶Haas, (1998) s.215.

⁷⁷Haas-Wilhelm, (1974) s.110-111; Haas, (1998), s.234.

⁷⁸Haas-Wilhelm, (1974) s.62; GLH 119; Haas, (1998) s.224.

⁷⁹Haas, (1998) s.226.

⁸⁰Reyhan, (2008) s.626-627.

8 da-pí-hi-ia II MUŠEN el-mi-ia pár-ni-ia I MUŠEN da-a-š[i-ia]
 9 a-ri-ia mu-ut-ri-ia I MUŠEN zu-u-pí-ia da-a-ši-ia [ ]
 10 u-up-zu-ri-ia I MUŠEN ta-ap-ti-ia da-a-pí-hi-ia [ ]

1 ve gün ağarınca şöyle yaparlar: içeri getirdikleri sudan

2 günlük suyu alırlar

3 ve tanrıları yıkarlar. Şarkıcı şarkı söyler ve onlar merhem sürerler,

4 ilk şarkıyı söyler, sonra kuşları şöyle

5 sunarlar: bir kuş *enumašše* (yatıştırma) ve *kuzzurše* (alıkoyma)⁸¹

6 bir kuş *aganti* (çekme)⁸² için, bir kuş *šadandi* (tazmin etme)⁸³ için, bir kuş *tari* (bir araya gelme)⁸⁴ için,

7 *dupurpuri*⁸⁵, *hilihi* (bildirme)⁸⁶ ve *tabihi* (dökme)⁸⁷ için, bir kuş *da[p-*
 ]

8 *tabihi* (dökme) için, iki kuş *ilmi*⁸⁸ ve *parm/ni*⁸⁹ için, bir kuş *taš[e*
 (hediye)⁹⁰,]

9 *a(a)ri*⁹¹ ve *mutri*⁹² için, bir kuş *zupi*⁹³, *taše* (hediye) ve [ ]

10 *upzuri*⁹⁴ için, bir kuş *tapti* (dökme)⁹⁵ ve *tabihi* (dökme) için [ ]

Ancak bazı terimler sadece Ortaköy/Şapinuwa arşivinde bulunmaktadır.

⁸¹Haas-Wilhelm, (1974) s.122; GLH 157; Haas, (1998), s.231 kuz- “zurückhalten”.

⁸²Bush, (1964) s.144; Haas-Wilhelm, (1974) s.72; GLH 37; Neu, (1996) s.237 vd., 260; Haas, (1998) s.208;

Wegner, (2000) s.73.

⁸³Laroche, (1968) s.449; Haas-Wilhelm, (1974) s.96.; Haas, (1998), s.241.

⁸⁴Haas-Wilhelm, (1974) s.98; GLH 257; Haas, (1998) s.244.

⁸⁵Haas-Wilhelm, (1974) s.98-99; Haas, (1998), s.248.

⁸⁶Haas-Wilhelm, (1974) s.78-79; GLH 102; Haas, (1998) s.219.

⁸⁷Haas-Wilhelm, (1974) s.97; Haas, (1998) s.244.

⁸⁸Haas-Wilhelm, (1974) s.64; GLH 78; Haas, (1998) s.223.

⁸⁹Haas-Wilhelm, (1974) s.61; GLH 196; Haas, (1998) s.237.

⁹⁰Haas-Wilhelm, (1974) s.113-114; GLH 258-259; Haas, (1998) s.245.

⁹¹Haas-Wilhelm, (1974) s.60-61; GLH 55; Haas, (1998) s.212.

⁹²Haas-Wilhelm, (1974) s.62; Haas, (1998) s.233.

⁹³Reyhan, (2008) s.629.

⁹⁴Reyhan, (2008) s. 629.

⁹⁵Haas-Wilhelm, (1974) s.97; Haas, (1998), s.244.

Or.90/1609 I 10-14⁹⁶

- 10 I MUŞEN ni-i-ra-ri-ia ni-ra-ri-eş-ki-ia ú-[(ni-hi-ia)]
 11 hu-u-hi-ia ni-ra-ri-ia ú-ri-ia **ga-aş-t[(i-ia)**]
 12 **iş-pa-te-ia** I NINDA.GUR₄.RA tar-na-aş
 13 I MUŞEN **nu-u-li-ia hu-u-ra-t[(i-ia ga-ra-şi-ia)]**
 14 ši-iş-şi-ia **kar-kar-[(ni-ia ú-ni-hi-ia)]**

- 10 bir kuş *nirari* (iyilik)⁹⁷, *nirarieški* (iyilik), *u[(nihi (varış))]*
 11 *huihi* (çağırma)⁹⁸, *nirari* (iyilik), *uri* (isteme)⁹⁹, *ga[(şti),]*
 12 *işpa(n)ti* için, bir tarna ülçüsünde kurban ekmeği,
 13 bir kuş *nuli*, *hurad*[(i (savaşçı), *garaşi*,)]
 14 *şişi*¹⁰⁰, *karkar*[(ni, *unihi* için)]

İlk kez Ortaköy/Şapinuwa belgelerinde geçen ritüel terimlerini (*zupi-“asker”, huradi- “asker”, kašti- “yay”, işpa(n)ti- “okluk, sadak”, karkarni- “zırh”¹⁰¹, nuli- “asker”, garaşi- “askeri kamp, ordu”¹⁰²*) anlamlarına bakılarak “silah isimleri ve askerlikle ilgili terimler” başlığı altında önceden yapılmış olan sınıflandırmaya eklemek uygun olacaktır.¹⁰³ Bu terimler, önemli bir kült merkezi olduğu gerek yazılı belgeleriyle gerekse dini yapılarıyla tespit edilen Şapinuwa’ya özgü törenlerde kullanılmak üzere seçilmiş olmalıdır.¹⁰⁴

1.2.3.Arınma ritüellerinde kuşların kurban edilme işlemlerinin yapıldığı mekânlar :

⁹⁶Reyhan (2008) s.630.

⁹⁷Haas-Wilhelm, (1974) s.93; GLH 185; Haas, (1998) s.235.

⁹⁸Neu, (1996) s.70; Haas, (1998) s.220; Wegner, (2000) s.63.

⁹⁹Haas-Wilhelm, (1974) s.115; GLH 286; Haas, (1998) s.250.

¹⁰⁰Reyhan, (2008) s.632.

¹⁰¹Süel, (2008) s.35’de, Ortaköy/Şapinuwa kentinin D Binası’nda yer alan kutsal oda içerisinde, bir bronz zırh, bir bronz miğfer ile balta ve mızrak uçları bulunduğu belirtilmektedir.

¹⁰²Bu kelimeler için bkz. Reyhan, (2008) s.632-634.

¹⁰³Reyhan, (2008) s.633.

¹⁰⁴Reyhan, (2008) s.633-634.

Genel olarak arınma ritüelleri için şehirlerin dışında, iskan edilmeyen ya da iskan edilme ihtimali bulunmayan alanlar ile nehir kenarları, ormanlar, dağlık alanlar gibi yerlerin seçildiğinden yukarıda söz edilmiştir. Arınma/çağırma ritüellerinin en önemli aşaması olan kuşların yakılması işlemleri için, tapınakta veya tapınak dışında bu iş hazırlanmış mekânlar kullanılmaktadır. Ritüellerde ifade edildiği şekliyle bu işlemler, hilammar kapı yapısının yanında, tapınağın kapısının ardında sıralanmış mekânlarda, hamri ve hurtišše odasında, kentnin dışında bulunan şinapši evinde, tapınağın şinapši odasında ya da şehrin dışındaki bir ormanda ya da bir dağda yapılmalıdır.¹⁰⁵

şinapši evi;

KBo 17.65 Rs.19

19..... I-[NA] Éşinapši MUŠEN^{HLA} pí-ra-an ar-ha [ua-a]r-nu-zi

19 ..... Kuşları şinapši evinde tamamen [yak]arlar.

KBo 5.1 II 1-3

1 nu EN^{MEŠ} SÍSKUR ši-na-ap-ši-ia pa-a-an-zi

2 nu II MUŠEN ha-ra-at-ni ua-aš-du-li ua-ar-nu-ua-an-zi

3 I SILÁ-ma e-nu-ma-aš-ši ua-ar-nu-ua-an-zi

1 Ve kurban beyleri şinapši (evine) giderler,

2 “suç” ve “günah” için iki kuşu yakarlar,

3 “yatıştırma” için de bir kuzu yakarlar.

bir nehir önü;

KBo 23.1 I 49-50

49 EGIR-pa-ma-za MUŠEN.GAL da-a-i na-an A-NA DIN[GIR^{LIM} (ha-ri-ia)]

50 am-ba-aš-ši ÍD-i-ša-an pí-ra-an ua-ar-nu[-zi]

49 onun arkasından bir büyük kuşu alır ve onu tanrı[ya hari (yol)¹⁰⁶](ve)

¹⁰⁵Haas, (1998) s.5-6.

¹⁰⁶Haas-Wilhelm, (1974) s.117-118; GLH 94; Haas, (1998) s.217.

50 *ambašši* (yakma)¹⁰⁷ için nehrin önünde yak[ar].

hílammar kapı yapısının yanı;

KUB 17.8 III 3

3 na-aš-ta pí-ra-an ^Éhi-lam-ni an-da I MUŠEN pa-ri-li-ia a[(r-ni-ia ua-ar-nu-ua-an)-zi]

3 ve sonra hílammar yapısında bir kuşu *parili* (dargınlık)¹⁰⁸ (ve) *ar*[(ni (suç))¹⁰⁹ için yakar]ar].

ya da bir tapınağın kapısı;

KBo 23.1 II 7-8

7 EGIR-an-da-ma-za 2 MUŠEN.GAL ŠA É.DINGIR^{LIM} KÁ-aš

8 pí-ra-an pa-ar-li-ia ar-ni-ia ua-ar-nu-an-zi

7 onun arkasından iki büyük kuşu alır ve tapınağın kapısının

8 önünde *parili* (dargınlık) ve *arni* (suç) için yakarlar.

Ortaköy/Şapinuwa arşivinden bir ritüel metinde ise kuşlar Hazzi dağında yakılmaktadır;

Or.90/1609 Vs. 1-2¹¹⁰

1 A-NA^{HUR.SAG} ha-az-zi-ya-aš-ša-an še-er ŠA^{dÉ.A}

2 MUŠEN^{HIA} ki-iš-ša-an ua-ra-ni...

1 Hazzi dağında tanrı ÉA için

2 kuşları şöyle yakarlar ...

Bir diğer Ortaköy belgesinde (Or.91/101) ritüelin yapıldığı mekan olarak ^Éhamri seçilmiştir. ^Éhamri’de gerçekleştirilen kuşların kurban edilmesi (šipant-) işlemi ^{dÉ.A}, ^{dU} ve DINGIR^{MES} LÚ^{MES} içindir. Or.90/806’da yakma işleminin mekanı olarak ^Éhili seçilmiştir.

¹⁰⁷GLH 46; Haas, (1998) s.210.

¹⁰⁸Haas-Wilhelm, (1974) s.62-63; GLH 195196; Haas, (1998) s.237.

¹⁰⁹Haas-Wilhelm, (1974) s.61; GLH 65 vd.; Haas, (1998) s.212.

¹¹⁰Reyhan, (2008) s.629-631.

Kuş ya da diğer hayvanların yeraltı tanrıları için yakıldığı bu ritüellerde uzak ya da ayrı mekanların seçilmesi, ritüel esnasında uzaklaştırılmak istenen *arni*-“suç”, *parili*- “dargınlık”, *şidarni*-“lanet” gibi olumsuzlukların/kirliliklerin harekete geçtiği ve yeni kirlenmelere sebep olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, insanların yaşadığı mekanların, tarım yapılan alanların, kraliyet ailesinin, tanrıların tapınaklarının bu kirlilikten uzak tutulması gerekmektedir.

Sonuç

“Tanrıları Çağırma Ritüelleri” kirliliğin ortadan kaldırılması için yeraltı tanrılarına yapılan arınma ayinleridir. Karakteristik özelliği ise yeraltı tanrılarına kurban olarak kuşların sunulmasıdır. Kuzey Suriye bölgesine ait olan ve Hurriler aracılığı ile Anadolu’ya taşınmış bu çeşit ritüel metinler, Hattuşa ve Şapinuwa arşivlerinde de geniş yer tutmuştur. Bu metinler incelendiğinde, pek çok ortak noktanın bulunduğu ve genellikle benzer kuralların uygulandığı gözlemlenmektedir. Tanrıları çağırma için yapılan bu ritüellerdeki eylemler sadece çağırılan tanrılara değil, tanrıların dönüşünü sağlayacak olan yeraltı tanrılarına da yapılmaktadır. Çünkü tanrılar “kirlilik” (öfke, kin, lanet vb) sebebi ile ülkeyi/kenti/tapınağı terk etmişlerdir. Bu kirliliğin ise ancak yeraltı tanrıları tarafından yeraltının derinliklerine hapsedilmesi mümkündür. Bu sebeple ritüelin amacına ulaşması için seçilen kurbanların yeraltı tanrılarına memnun edecek türde olması gerekmektedir. Kuşlar bu amaç için seçilmiş bir kurban olmakla beraber tek kurban çeşidi değildir. Yeraltı tanrılarına kuşlardan başka domuz, keçi, koyun gibi hayvanlar ve çok çeşitlilik gösteren yiyecek ve içeceklerle, çeşitli objeler sunulmakta ve bu sunular “çukurlar” aracılığı ile tanrılara ulaştırılmaktadır.

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı ve birçok ayinin peş peşe sıralandığı, duaların, yakarmaların ritüele eşlik ettiği, kullanılan malzemelerin miktar ve çeşitlilik bakımından üst düzeyde olduğu bu türdeki ritüeller, iki arınma ritüelini ve bu ritüellere ait uygulamaları içermektedir. Kaybolan tanrıları döndürmek için “*yollar yapmak*”, bu tanrıları arındırması için eski tanrılarla irtibat kurmak için “*çukurlar açmak*” ise bu iki ritüelin araçlarıdır.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- Archi, A. (1990), “The Names of the Primeval Gods”, *Orientalia* 59, Roma, s.14-121.
- Arfman, W.R. (2008), *Visiting the Calvario at Mitla, Oaxaca: A Critical Look at the Continuity of of a religious practice*, Sidestone Press, Leiden University, Leiden.
- Bush, F.W. (1964), *A Grammar of the Hurrian Language*, Michigan.
- CHD, The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 1980 vdd.
- Collins, B.J. (2002), “Necromancy, Fertility and the Dark Earth: The Use of Ritual Pits in Hittite Cult”, *Magic and Ritual in the Ancient World*, (eds. By Paol Mirecki and Marvin Meyer), Leiden. Boston. Köln, s. 224-241.
- Daddi, F.P. (1982), *Mestieri, professioni e dignità nell’Anatolia ittita* (Incunabula Graeca 69), Roma.
- Deviatkina, T. (2011), “Images Of Birds In Mordvinian Mythology”, *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, Mirdovia.
- Drewal, M.T. (1992), *Yoruba Ritual: Performers, Play, Agency*, Indiana University Press, Indianapolis.
- Ertem, H. (1987), *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolusunun Florası*, (2. Baskı), Ankara.
- Friedrich, J. (1930), *Staatsverträge des Hatti-Reiches*, 2. Teil., Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft 34, I, Leipzig.
- Good, A. (2015), “Animal sacrifice and the law in Tamil Nadu, South India”, *5th Congrès Asie et Pacifique*, Paris.
- Güterbock, H.G. (1975), “Yazılıkaya: Apropos A New Interpretation”, *Journal of Near Eastern Studies* (JNES) Volume 34, Number 4, Chicago-Illinois, s.273-277.
- Haas, V.-Wäfler, M. (1974), “Yazılıkaya und der Grosse Tempel”, *Oriens Antiquus* 12, Berlin, s.211-226.
- Haas, V.-Wilhelm, G. (1974), *Hurritische und Luwische Riten aus Kizzuwatna, Hurritologische Studien I*, Alter Orient und Altes Testament Sonderreihe (AOATS) III, Neukirchen-Vluyn.
- Haas, V. (1988), *Die hurritischen Ritualtermini in hethitischem Kontext*, Corpus der hurritischen Sprachdenkmäler (ChS) 9, Roma.
- HW, Friedrich, J., *Hethitisches Wörterbuch*, 1952 Leiden.
- HZL, C.Rüster- E.Neu, *Hethitischen Zeichenlexion*, 1989 Wiesbaden.
- Karağuz, G. (2015), *Hitit Mitolojisi*, Konya.

- Krishna, N. (2010), *Sacred Animals of India*, Penguin Books India, New Delhi.
- Kümmel, H.M. (1967), *Ersatzrituale für den hethitischen König*, Studien zu den Boğazköy Texten (StBoT) 3, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden.
- Laroche, E. (1968), *Textes de Ras Shamra en Langue Hittite*, Ugaritica V, Paris.
- Laroche, E. (1976), *Glossaire de la Langue Hourrite (GLH), (A-L)*, Revue Hittite et Asianique (RHA) XXXIV, Paris.
- Laroche, E. (1977), *Glossaire de la Langue Hourrite (GLH), (M-Z)*, Revue Hittite et Asianique (RHA) XXXV, Paris.
- Naphtali S. M. (2014), *The "grammar" of Sacrifice: A Generativist Study of the Israelite*, Oxford.
- Neu, E. (1988), *Das Hurritische: eine altorientalische Sprache in neuem Licht* (Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der geistes- und sozialwiss. Klasse 1988/3); Mainz/Stuttgart.
- Neu, E. (1996), *Das hurritische Epos der Freilassung I*, Studien zu den Boğazköy Texten (StBoT) 32, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden.
- Rabin, C. (1963), "Hittite Words in Hebrew", *Orientalia Nova Series (OrNS)* 32, Roma, s.113-139.
- Reyhan, E. (2002), *Hitit Kaynaklarında Kizzuwatna'lı Kadın Maštigga'ya Ait Ritüel Metinler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Reyhan, E. (2008), "Ortaköy/Şapinuva Arşivinde Geçen Yeni Kurban Terimleri Hakkında", VI Congresso Internazionale di Ittitologia Roma, 5-9 settembre 2005, *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, (SMEA)Volume L – Parte II, Roma, s. 625-636.
- Reyhan, E. (2010), "Ortaköy/Şapinuwa'dan Kizzuwatna Kökenli Ritüellerde Geçen Yeni Bazı 'Kurban Terimleri', VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008), Ankara, s.637-650.
- Reyhan, E. (2012), "Eskiçağ Anadolu Mitoslarından Bir Örnek: Hititlerde Kayıp Tanrı Telipinu Mitosu", *Ömer Çapar'a Armağan*, Ankara, s.245-259.
- Sevinç, F. (2008), "Hititlerde Yeraltı Dünyası", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (9) 1, Eskişehir, s.231-247.
- Süel, M. (2008), *Bir Hitit Başkenti, Ortaköy Şapinuwa*, Ankara.
- Süel, A.-Süel, M. (2011), "Başkent Şapinuwa: Hitit Dünyasındaki Yeri ve Önemi", *I.Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum s. 93-100.
- Süel, A.-Süel, M. (2013), "Şapinuwa: Hitit Devleti'nin Başka Bir Başkenti", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul, s.178-193.

Ünal, A. (2007), *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen*, A Concise Multilingual Hittite Dictionary, Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü, Vol. I A-M, Vol. II N-Z, Hamburg.

Wegner, I. (1981), *Gestalt und Kult der Ištar-Šawuška in Kleinasien*, Alter Orient und Altes Testament Sonderreihe (AOAT) 36, Neukirchener Verlag Neukirchen – Vluyn.

Wegner, I. (2000), *Einführung in die hurritische Sprache*, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden.

Wilhelm, G. (1992), “Hurritische Lexikographie und Grammatik: Die hurritisch-hethitische Bilingue aus Boğazköy”, *Orientalia* 61, Roma.

Transkripsiyonda Kullanılan Kısaltmalar ve İşaretler

[ ] : Tablet in o kısmının tahrip edilmiş olduğunu gösterir.

( ) : Tercümenin anlaşılması için yapılan ilaveyi gösterir.

X : Kırık kısımlar içerisinde tamamlanamayan işaretlerin yerini tutar.

[( )] : Kırık kısımlar diğer metinlerden tamamlanmıştır.

[. .] : Kırık metin yerlerinde sayısı hesaplanamayan işaretler için kullanılmıştır.

. . . : Yanyana üç ya da daha fazla nokta o kısmın sağlam olduğunu fakat gerek görülmediğinden alınmadığını belirtir.

. : Sumerce ve Akadça birden fazla işarettten müteşekkil kelimelerde işaretlerin arasına konur.

_ : Hititçe kelimeleri ihtiva eden işaretlerin arasına konur.

Rs. : Rückseite (Arkayüz).

Vs. : Vordeseite (Önyüz).

